

gälla över hela riket med tillägget att den skulle rättas ”efter var och ens provins egenskap och bruk”.

Husesynsordningen kom så småningom att ingå i 1734 års lag. En lagkommission förberedde denna nya lag från senare delen av 1680-talet, och från diskussionerna finns det protokoll. Jag tar bestämmelserna om gärdesgårdar som exempel. 1681 står:

Ska ock landbo bygga över sin laga byggning 30 famnar ny gärdesgård vart år där så behövs, och hålla de andra gärdesgårdarna färdiga.

Ända sedan medeltiden och genom hela 1500-talet hade kravet varit att 20 famnar skulle nyhägnas varje år. En famn är 1,8 m. Med nyhägnad avsågs i första hand de gärdesgårdar som behövde hägnas när de gamla förfallit. I 1681 års husesynsordning höjdes kraven till 30 famnar. I förarbetena till den nya lagen lades ett första förslag fram 1692 och då hade den årliga hägnadsmängden ökat till 50 famnar, ”där så tarvas”. Denna bestämmelse ändrades inte utan togs in i 1734 års lag.

I remissyttrande från olika delar av landet klagades inte på de ökade kraven på nyhägnad, och en jämförelse med 1600-talskarter visat att en nyhägnad per år på 50–60 meter låg i underkanten av vad som behövdes på en normalgård. I princip hade staten stöd för uppfattningen att ingen skulle ”ha frihet att låta sitt förfalla, publici /det allmänna/ till skada”. Ända sedan tidig medeltid hade statsmakten givit ett rättsligt skydd åt byalagets hägnader.

Påpekanden kom i stället från de områden där man hade jordvallar och stenhägnader, som Öland och Halland. I det första förslaget från 1692 specificerades hägnadens utseende till ”två alnar hög och sju kvarter mellan vart störpar”, men detta omvandlades senare till ett allmänt påpekande om att hägnaden skulle vara stark. Det fanns en vilja att anpassa påbuden efter lokala önskemål.

BÖNDERNAS KAMP

Stora bonderesningar i Europa

Under senmedeltiden övergick bonderesningarna i hela Europa från att vara lokalt begränsade till att bli nationellt omfattande. Resningarna i Sverige under 1400-talet och i början av 1500-talet ingick således i ett europeiskt mönster. De var också typiska såtill-

En av de vackraste och mest detaljerat avtecknade hankärdesgårdarna i Suecian är från Brokind. Visserligen är vägen upphöjd och hägnadens nederdel dold, men på ett stөрpar syns de tre hankarna, som höll samman varje stөрpar.

vida att de väpnade bondehärarna arbetade i allians med delar av adel och statsmakt.

Dessa överregionala resningar kulminerade med Tyska bondekriget på 1520-talet, men då hade de börjat förändra karaktär. De blev allt oftare renodlade bondeuppror. Enstaka adelsmän eller präster deltog som alltid, men allianser mellan bönder och hela grupper inom överheten blev mer sällsynta.

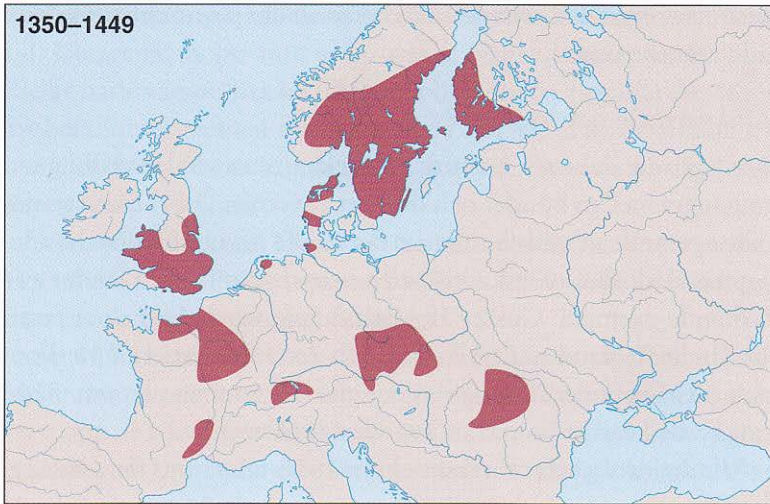
Särskilt under 1590-talet och under perioden från 1620-talet till 1650-talet pågick flera omfattande bonderesningar. Under den senare perioden utbröt bondeuppror över hela kontinenten från Spanien över Frankrike, Schweiz, Österrike, södra Tyskland, Böhmen, Ungern och bort till Ukraina. Över stora delar av Tyskland organiserade sig bönder under trettioåriga kriget för att slå tillbaka plundrande soldathopar. I Polen fördrevs svenskarna delvis med hjälp av folkligt gerillakrig 1655–56.

I det svenska riket hade det skett en folklig mobilisering i kampen mellan den protestantiske hertig Karl och den katolske kung Sigismund, där den sistnämnde hade högadelns stöd. Klubbekriget i Finland 1596–97 var en av de stora europeiska bonderesningarna. Bönderna agerade självständigt men med ett visst stöd av hertig Karl. I den svenska delen av riket hade hertigen stöd av bönderna under inbördeskriget följande år.

Men självständiga stora bonderesningar skedde inte i det egentliga Sverige under tvåhundraårsperioden mellan Dackeupproret 1542–43 och Dalupproret 1743. Tillsammans med Danmark och Norge övergick landet från att vara en del av Europa där bönderna var snara att gripa till vapen, till att bli en del där de i det längsta avhöll sig från sådana aktioner i stor skala.

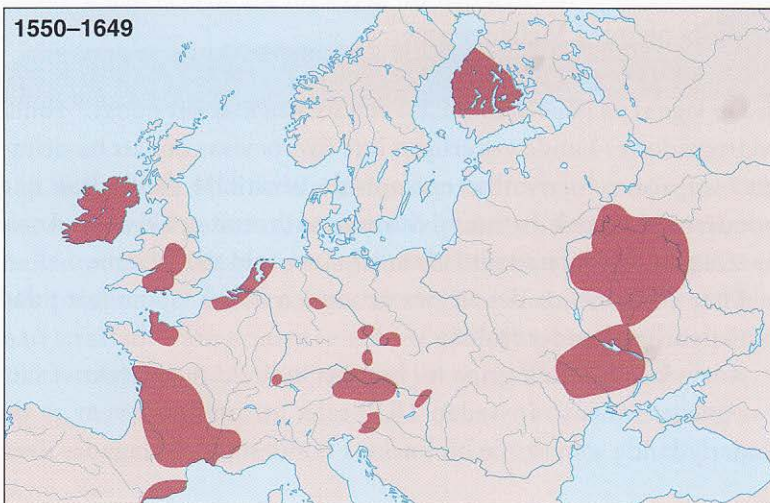
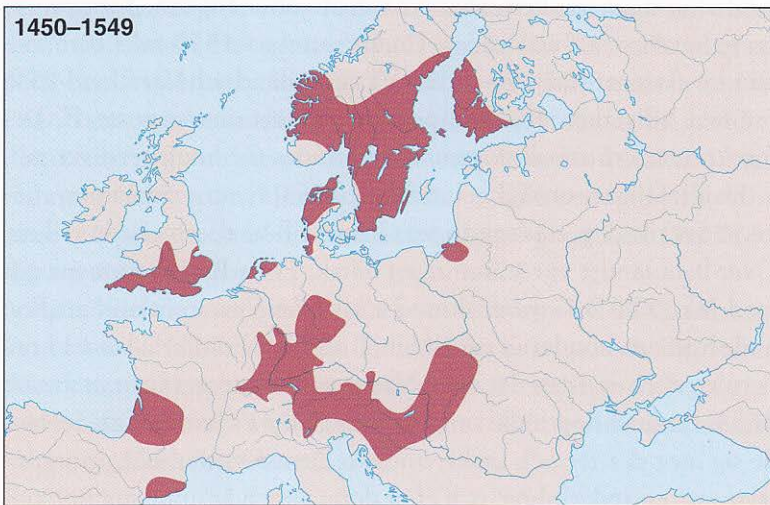
En förklaring som brukar framhållas till att de svenska bönderna inte reste sig i stora väpnade uppror är att de kunde föra fram sina protester på ting och i riksdagen, och att överheten tog stor hänsyn. Detta är delvis korrekt, men även Skåne, där bönderna inte hade samma möjligheter att göra sina röster hörda, övergick till att bli ett område utan stora bonderesningar. En bidragande förklaring är att en effektiv statsapparat gjorde inbördeskrig över huvud taget svårare. I exempelvis Frankrike upphörde de många upproren med Ludvig XIV:s allt hårdare kontroll.

Helt utan folkliga resningar var Skandinavien dock inte under 1600-talet. Så organiserades ett uppror på Bornholm i slutet av 1658 då den svenske ståthållaren Johan Printzensköld dödades, vilket följdes av allmän folkresning och svenskarna drevs från ön.

Större folkliga väpnade resningar på landsbygden i Europa under trehundra år.

Under perioden som följer efter den sista kartan, från 1650 till 1699, skedde stora folkliga resningar i Ryssland, Ungern, Polen, Schweiz och Frankrike.

Resningar mot den svenska överheten under stormaktstiden började utanför landet.

Våld nerifrån och uppifrån

Det har inte saknats hot om våld eller rena våldshandlingar i umgänget mellan bönder och överhet i Sverige. Överheten styrdes i sitt agerande av rädslan för att det skulle bryta ut större bondeuppror. Både den svenska historien och uppror i andra länder gav varnande exempel. Gustav II Adolf talade flera gånger om faran för "bullen" bland undersåtarna, och Axel Oxenstierna återkom gång på gång under sin långa regeringstid till att man varsamt måste umgås med folket så att det inte blev revolter.

Mindre oroligheter förekom. Från 1610-talet finns flera belägg, det allvarligaste år 1616 då bönderna på Västbo häradsting i Småland slog ihjäl en skrivare men var ute efter fogden. Kungen ingrep, hårda straff utdömdes. Under slutet av 1630-talet förekom mindre aktioner som att bönder i Västergötland och Värmland 1638 rev ned tullstaket. Enstaka personer avrättades som straff. Det förekom också att allmogemän avrättades för högförrädiska tal.

En allvarligare orolighet inträffade 1653, symtomatiskt nog efter 1650 års riksdag, då regeringens löften till bönderna hade svikits. Över hela landet var stämningen hätsk. Ebba Brahe, som var gift med Jakob de la Gardie, skrev i mars från Västergötland att hon hade hört att bönderna ville slå ihjäl all adel. Från hela landet kom varningstecken, men det var i Närke som upproret bröt ut i mars 1653. En liten hop hade samlats med hjälp av budkavlar, de vände sig mot skatter och utskrivningar. Deras symbol blev morgonstjärnan, en spikklubba, och efter detta vapen är upproret uppkallat. Snabbt slogs det ner, och tio greps för att steglas och avrättas på olika platser i Mellansverige.

I memorialet om upproret står att: "pigan /skall/ halshuggas och sedan läggas på bål och brännas i den socken hon har tjänat." Anna Mårtensdotter kunde visserligen inte överbevisas om att ha deltagit i upproret, men enligt en samtida berättelse skulle hon när bönderna segrat bli drottning och ersätta drottning Kristina. Anna är troligen den första kända bondeledare som var kvinna.

Efter 1653 dröjde det ett par årtionden innan vi åter hör talas om allvarliga bonderevolter.

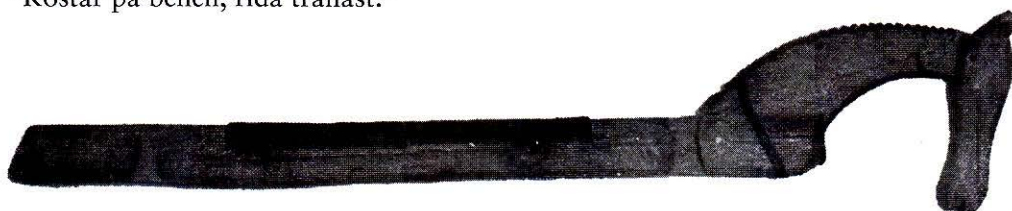
Adeln kunde lokalt gripa till hot. Ett indirekt men effektivt sätt var adelsmannens rätt sedan 1620-talet att utnämna vem av de underlydande som skulle bli knekt. I bondeståndet klagades över

att adelsmän utnyttjade detta till att utse den de hade mest avund till. Klagomålen var inte utan orsak. Några bönder under Sten Bielke hade vägrat föra hö till Stockholm. Bielke begärde då, 1669, att befallningsmannen skulle meddela om några av dem hade söner eller drängar som kunde tas till knektar. En av de olydiga bönderna utsågs till knekt.

Även våld förekom. Klagomål från bönderna över detta var inte så vanliga, men till riksdagarna 1649 och 1650 klagade bönderna över att de blev slagna och fängslade.

År 1650 klagade också en bonde från Uppland att han hade blivit satt på trähäst av den högadlige Lars Flemming, och saken kom upp på riksdagen. Trähästen var ett bestraffningsredskap som infördes till Danmark och Sverige med trettioåriga kriget. På en hög och vass stock sattes den som skulle straffas, ibland med tyngder i benen, och fick utstå fruktansvärda smärtor i skrevet under de timmar bestraffningen varade. Från att från början ha varit ett soldatstraff övergick detta till att bli ett straff för underlydande. Lars Flemming bestred inte sakfrågan, men hänvisade till att bönderna vägrat göra dagsverken och sa att de inte suttit mer än sex timmar på trähästen. Han blev vid denna tid utsedd till landshövding i Uppland och böndernas aktion kan ha varit ett försök att hindra utnämningen.

Sannolikt var inte den brutala bestraffningen på trähästen vanlig. Nämda fall är det enda kända från Sverige, och Flemming dömdes att ersätta de klagande bönderna. Grubb har dock ett ordspråk i sin bok från 1665 som visar att trähästen inte var okänd: ”Kostar på benen, rida trähäst.”

I Skånes och Hallands godsbygder var förtrycket hårdare och där kanske detta bestraffningsmedel varit vanligare. I en visa av hallänningen Niels Hansen från 1668 låter han en bonde beskriva alla pålagor, och bonden säger att om han klagat ett enda ord blir han straffad: ”hen i halsjern må jeg gå/ trähäst må jeg ride på”.

Den enda bevarade trähästen i Sverige finns i Strängnäs museum. Den har ingen datering, och benen har förkommit.

Bondeståndet i riksdagen

Politik handlade då, som i dag, lika mycket om föreställningen om verkligheten som om den existerande verkligheten. För att förstå böndernas agerande och inflytande måste vi ta på allvar vad de förde fram och argumenterade för.

En av de frågor som framkastades omkring 1650 var faran för att de svenska bönderna skulle råka i livegenskap som andra bönder, exempelvis i det svenska Livland. Bönderna skrev att: Vi veta /att/ i andra land är allmogen träl, det befara vi skall övergå oss, där vi likväl är födda fria folk. Riksrådets högadliga ledare försäkrade att detta var grundlösa misstankar från bönderna.

Ett av Axel Oxenstiernas viktigaste argument för att mobilisera böndernas stöd var faktiskt att allmogen här ägde frihet, de kunde komma till möten och klaga. Dessutom framhöll kanslern att kriget med dess förödelse inte fördes i Sverige, och att de svenska bönderna därför drabbades mindre än de tyska.

För att bönderna skulle ta på sig nya pålagor, extra skatter eller utskrivningar, krävdes deras godkännande på en riksdag. Detta medförde att bönderna i Sverige mer än i något annat land i Europa kom att få ett politiskt inflytande.

Parlament och ständerförsamlingar hade inrättats under senmedeltiden i många länder för att ge godkännande och legitimitet åt ökade statsutgifter i övergången till den centraliserade och starka statsmakten. Men under 1500- och 1600-talen avskaffades dessa församlingar i land efter land, med Sverige som ett undantag tillsammans med England.

I den svenska ständerförsamlingen var dessutom bönderna representerade och detta saknade motstycke i övriga Europa med undantag för Schweiz och några kringliggande områden. En grundläggande förklaring till denna säregenhet är att bonderesningarna varit relativt framgångsrika i Sverige. De första stora folkliga möten vi känner till är folkhärarna och marknadsmötena under senare delen av 1400-talet dit riksföreståndarna vände sig till folkmassorna för att få politiskt stöd.

Även på herredagarna, församlingarna av adelsmän, förekom under senmedeltid att de lägre stånden, präster, borgare och bönder, var representerade. Men i formell mening skapas riksdagen, med bondeståndet, först under riksdagen 1527. Därefter inkallades riksdagar med ojämn mellanrum fram till slutet av 1500-talet. Under 1600-talet blev det tätare mellan mötena och riksdagar inkallades tidvis varje eller vartannat år.

Riksdagsmännen i bondeståndet kallades herredagsmän. I princip skulle varje härad välja en representant, men ofta slog sig flera härader samman för att dela på kostnaderna för en representant. Normalt samlades mellan 100 och 200 bonderepresentanter till riksdagarna.

Valet skedde på häradets ting, och det förekom att fogdar och landshövdingar försökte styra valet så att inga upproriska bönder skulle väljas. Men ändå tycks bönderna ha kunnat välja representanter som drev bondefrågorna. I diskussioner under riksdagarna hänvisade bonderiksdagsmännen till att de fruktade bondens ovilja när de kom hem, och därför inte kunde gå med på vad som helst. Böndernas representanter utsattes dock för hårt ideologiskt tryck då överheten hänvisade till rikets säkerhet.

Bonderiksdagsmännen kunde bli folkledare, och för några av dem gick det illa. De kastades i fängelse eller blev på annat sätt förföljda av överheten, vilket också det visar att bondeståndet inte alltid var ett fogligt redskap i de styrandes händer.

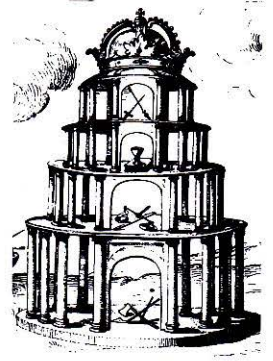
Stridsfrågor

Ett viktigt instrument för bönderna var besvärsskrivelser. Dessa var partsinlagor, men visar vilka frågor som bönderna tillmätte vikt. Omfattande besvärsskrivelser sattes upp på häradsnivå, men det förekom också suppliker från enskilda bönder.

Under 1600-talets första årtionden var kampen mot de stigande pålagorna den helt dominerande frågan. Dessa klagomål fortsatte under hela 1600-talet. De kombinerades ofta med hänvisningar till missväxt eller andra olyckor som enligt de klagande gjorde det omöjligt att komma ut med räntorna. Inte sällan hotade bönderna med att de tvingades överge sina gårdar på grund av skatter och utskrivningar.

När räntenivån stabiliserades från 1630- till 1650-talen och bönderna uppnådde vissa begränsningar kom andra frågor att träda mer i förgrunden. Rätten för bonden att svedja blev viktigare från 1640-talet när statens inskränkningar hårdnade. Denna fråga skulle fortsätta att vara aktuell under hela 1700-talet.

Bondeståndets riksdagsmän utvecklade efter hand en allt större skicklighet i argumentation och i att sätta upp skrivelser, där de ofta fick hjälp av bondevänliga präster. Det är uppenbart från flera samtida belägg att händelserna på riksdagen diskuterades ute i landet. Samarbetet med de andra två lägre stånden, prästerskapet och borgarståndet, förfinades också efter hand.

I denna symboliska bild av de fyra stånden ingår de i ett gemensamt bygge. Överst är kungen, därunder adel, prästerskapet och borgerskapet. Längst ned finns bönderna och bondeståndet. Ur Scheering Rosenhanes Hortus Regius från 1645.

Från slutet av 1640-talet fördes frågan om reduktion fram i takt med att statens ränteintäkter överlämnades till en liten grupp inom adeln, och redan från 1650-talet var kravet en hård reduktion av adelns gods, utan ersättning. Detta blev den linje som segrade.

När statsbankrutten hotade och staten inte kunde betala ut löner eller driva försvarskrig, enades bönder med präster och borgare samt dessutom med den lägre adeln i riksdagen inför den stora reduktionen 1680. Denna riksdagens seger skedde i samarbete med kungamakten och följdes sedan av att riksdagen avskaffade sin egen makt och accepterade det karolinska enväldet.

Framgångar i det lilla

Rättsövergrepp skedde, men det fanns ett rättsligt försvar för den skattedragande allmogen. På riksdagen tillrättavisades även stormän som Louis de Geer om att inget våld fick ske mot allmogen.

Dagsverksstrejker och lokala rättstvister, ofta sammanblandade, hör vi ganska ofta talas om under 1600-talet. Det var inte alltid som överheten vann. Häradstingen, där nämnden dominerades av bönder, visade sig ibland kunna vara ett starkt redskap för böndernas intressen.

På Oppunda härads höstting år 1669 drog Jacob Fleming sina skattefrälsebönder i Flen och Floda socken inför rätta, de hade lämnat pengar i stället för att göra skjutsningar. Hans bokhållare, Staffan Larsson, drev målet men gjorde misstaget att misstänkliggöra nämndemännen med hänvisning till att de var skattebönder. Jon i Flensby, som var böndernas talesman, påpekade då att ”fast de är skattebönder hava de samvete att göra det rätt är”. Bokhållaren fortsatte, med stöd av sin herre, att hävda att nämnden inte var kompetent att döma. Då blev nämndemännen så uppretade över denna ”skymf” att de gick sin väg. Trots att häradshövdingen bad dem kom de inte tillbaka och hela häradstinget fick ställas in.

Ärendet segdrogs i flera ting, och på vintertinget 1671 var Flemings man Staffan Larsson försiktigare. Han angrep inte nämnden, men upprepade kravet på skjutsning. Häradsrätten dömde emot Fleming. Jon i Flensby begärde på följande ting 1672 att få infört i domboken att han erbjudit betalning. På hösttinget 1673 hade Fleming slutligen gett upp i denna fråga, men redan 1672 satte den uppretade Fleming igång med nya aktioner. Han klagade på att skatte-frälsebönderna inte kom med två dragare utan bara en till sina dagsverken, han klagade över hur de nyttjade skogen.

Per Olsson var bondeståndets talman 1686, här målad av D. K. Ehrenstrahl eftersom denna bonde var utvald att vara fadder på en av prinsarnas dop. Både detta och målningen var ett tecken på böndernas stärkta position. Konsthistoriker brukar tolka honom som ödmjuk och osäker. Men det är ingen självklar tolkning.

Fleming satte också in vad som skulle bli en avgörande stöt. Genom sin position som kammarråd hade han hittat fyrtio år gamla handlingar som tydde på att Jon i Flensby inte var skattebonde, utan skulle räknas som landbo under kronan. Jon hade svårt att prestera motbevis. Striden gick vidare med nya framstötningar från adelsmannen, förhållningar från bonden. Men så 1680 presterade Jon ett gammalt brev från 1612, som visserligen inte sade något om gårdens jordnatur men som ledde till att häradsrätten dömde i hans favör.

I långdragna rättsliga strider som denna tränades bönderna att argumentera och driva sina frågor. Tillsammans med besvärsskrivelser och riksdagsmännens agerande formerade detta metoder för böndernas ståndstrid under 1700-talet.

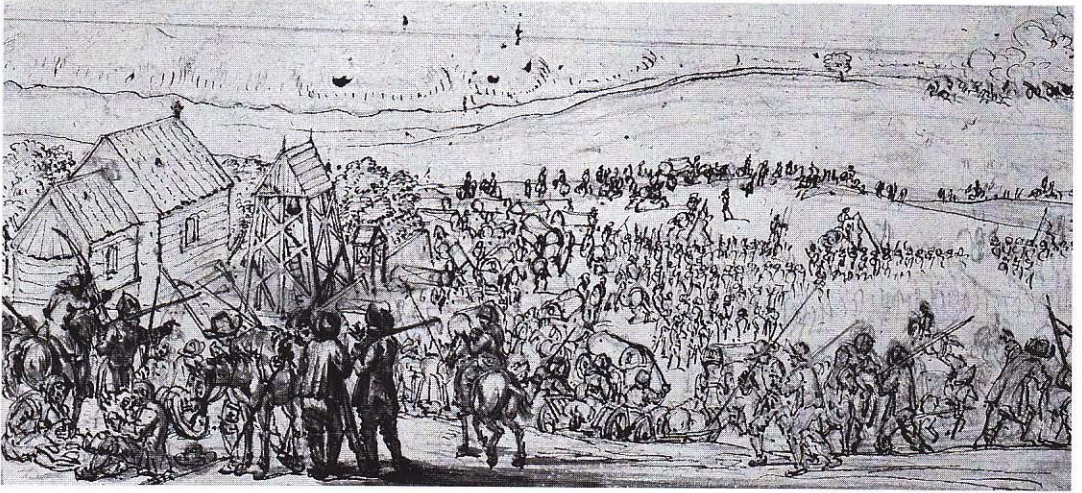
Motstånd i Skåneland

I Skåne hade allmogen redan under kriget på 1640-talet och vid invasionen 1657–59 försvarat sig mot svenska soldater. Särskilt starkt var motståndet i skogsbygderna från södra Halland över norra Skåne till Blekinge. Det mytomspunna namnet snapphanar omfattar dessa allmogeuppstånd, men också friskaror av en mera blandad sammansättning. Där ingick tidvis även fredlösa från de stora gränsskogarna.

Under de första åren av svensk ockupation fortsatte motsättningarna, särskilt var de tunga utskrivningsbördor som den svenska staten la på allmogen ovana för dem. Skogsbönderna i Blekinge och Nordskåne hade levt långt från statsmaktens krav. Den danska staten hade inte alls haft samma stora och centraliserade resursuttag som den svenska. Men från 1660, när enväldets infördes i Danmark, förändrades detta och den danska statsmakten försökte snabbt komma ikapp den svenska.

När den danske kungen år 1676 landsteg i Skåne för att återta Skånelanden lyckades de danska trupperna till en början mobilisera bönder till stöd.

Snapphanarnas mest framgångsrika aktion var när bönderna i juli 1676 stal den svenska krigskassan då den fördes förbi Loshult i norra Skåne nära gränsen. Men det finns flera egendomligheter med denna kupp. Kopparmynten fördelades mellan bönderna och kom inte den danska krigsföringen till del. Bönder både på den skånska och den småländska sidan deltog i plundringen, och därefter ingick de en överenskommelse om fred, den sista av de bondefreder som upprättats utmed gränsen sedan senmedeltid. Den

danske kungen förbjöd också kort efter Loshultskuppen privat fribrytarverksamhet, och krävde att friskarorna skulle underställa sig den reguljära danska armén.

Loshultskuppen har mycket karaktären av ett självständigt bondesamhälles försök att kompensera sig för krigets kostnader. Redan året därpå beslöt den svenska kronan att dra ett streck över händelsen och benåda alla de inblandade under förutsättning att de svor trohet mot den svenska staten.

Snapphanarna hade ursprungligen huvudsakligen bestått av bönder, men från 1677 kom de alltmer att utgöras av sådana som stod utanför bondesamhället. Deras krigföring kom då att rikta sig mot bönderna på det sätt som var det normala för 1600-talets krigföring, med brand och plundring. Detta bidrog till att de gradvis förlorade stöd.

När danskarna nästa gång försökte återta Skåne, under det stora nordiska kriget 1709, mobiliserades inget folkligt stöd. Detta kan ha haft flera orsaker. En var att tiden gått, och att ett antal försvenskningståtgärder hade satts in med svenska läseböcker och predikan på svenska. En bidragande orsak kan de politiska förändringarna ha inneburit. Böndernas bördor minskade, inte minst genom att indelningsverket ersatte utskrivningarna. Även den skånska adeln satt i relativt orubbat bo eftersom reduktionen aldrig fick stort genomslag i Skåne. Samtidigt hade de danska räntenivåerna kommit i nivå med de svenska.

Under kriget 1675–79 hade det svenska stormaktsväldet varit nära att gå under, och det folkliga motståndet spelade en viktig roll. Det handlade inte bara om böndernas motstånd i Skåneland, även

*Johan Philip Lemke
tecknade uppmarschen
inför slaget vid Lands-
krona 1677.*

om det var viktigt, utan motståndet mot fortsatta krig växte i hela landet, och det var svårt att få ut nya soldater.

Detta krig var avgörande för att Karl XI beslutade sig för att med hjälp av riksdagen hänsynslöst driva igenom reduktionen och inrätta indelningsverket för att skapa en ny grund för staten.

Länsmannens dagbok

Den äldsta kända bondedagboken skrevs av en länsman i Dalarna, Mats Ersson i Mora. Bondedagböcker ska för en senare period, från slutet av 1700-talet, bli ett av de viktigaste källmaterialen rörande böndernas liv. För första gången kan vi komma förbi det statligt redigerade materialet och få bondens egen uppfattning om livet. Denna dagbok är i samma korthuggna stil som nästan alla andra, och mest berättar författaren om vad han gjort, och de enda känsloutbrotten, säkerligen djupt kända, är hyllningar till Gud. Texten är interfolierad med ”S.D.G”, soli Dei gloria, Gud ges äran när husbygge eller skörd avslutats.

Mats Ersson var ingen genomsnittsperson, utan en av bondesamhällets ledare. Han hade studerat vid trivialskolan i Falun, hans bror blev präst i Mora. Som länsman var Mats både bonde och representant för staten. Han hade ansvar för skatteuppbörd och utskrivningar.

Den bevarade dagboken inleds 1671 då Mats var 33 år. I december samma år gifte han sig, ”trädde jag i äktenskap med min kära hustru Karin Larsdotter. Gud allsmäktig giv lycka och mycken välsignelse”. Det mangelbräde han gav sin hustru i fästmögåva finns kvar, på Nordiska museet som också äger dagboken.

Mats Ersson noterade när han tog upp tionde och andra pålagor. Han var med på björnjakt, och skrev upp bröllop och barnsöl han besökte. Sådd och skörd noterades inte varje år, men exempelvis 1672 började de så i fåbodarna den 2 maj och den 18 maj var hela sådden avslutad. År 1678, det sista bevarade dagboksåret, skrev han: ”Gud haver och i detta år välsignat oss med en god årsväxt, undantagandes i somliga byar att torkan haver gjort kornet tunn skörd.”

Som länsman reste han mycket, och huvuddelen av jordbruket sköttes av drängar och pigor. Han noterade sällan något utanför lokalsamhället, men i augusti 1675 skrev han upp att riksdagen skulle begynnas och att riksdagsmännen åkt.

År 1675 börjar kriget mot danskarna och det föll på Mats lott att låta skriva ut soldater i Mora. I juli när landshövdingen var där

lovade "alla med en mun" att försvara "sin gränser mot juten på denna sidan". Tillägget att de vill försvara sig på denna sidan gränsen är intressant, de ville inte gärna gå utanför landskapet.

När de utskrivna i februari 1676 skulle delta i ett anfall mot Norge kom de inte iväg. Mats Ersson skriver att det berodde på det stora snöovädret. Hela företaget misslyckades också bland annat beroende på att i Gagnefs kompani, från söder om Siljan, utbröt myteri.

Den 16:e april följde Mats nitton utskrivna soldater till Rättvik och noterade lakoniskt att majoren "strax reste med dem till Stockholm och på skeppen". Förmodligen skulle de till Pommern.

I slutet av november påbjöds att de extrautskrivna, så kallade utskottsfolket, skulle marschera söderut mot Västergötland. Men allmogen samlades i sockenstugan den 24 november och ville inte

Första sidan ur Mats Erssons dagbok. Längst ned vid 8 januari står om prästen: "gjorde h.(err) Oluff ett lustigt kallaass".

Det mangelbräde som Mats Ersson gav sin hustru under förlovningstiden 1671.

marschera förrän landshövdingen själv visade sig. På senmedeltida maner ville de se den högste ledaren innan de följde med. De samlades åter söndagen den 26 ”och nekade alldeles”. Först när de fått reda på att de andra socknarna ovan Siljan marscherat iväg följde Moraborna med, ”och tog sin marsch åt Rättvik”.

Slutstriden för svenska stormakten

Att allmogen vägrade acceptera pålagorna växte under det stora nordiska kriget mellan 1700 och 1721 till ett allvarligt problem. Runt om i landet dök de utskrivna inte upp, eller vägrade marschera iväg.

Det började i Dalarna där de notoriskt motsträviga Morabönderna redan 1701 fick med sig bönderna i andra socknar i att stanna hemma när de uppådades. Men verklig styrka fick protesterna från 1710. Det året samarbetade bönderna över ett stort område i Kronobergs, Jönköpings, Skaraborgs län samt i Halland. De flesta kom inte till samlingsplatsen för uppådet, och de som kom vägrade att marschera iväg. På samma sätt fortsatte protester och myterier bland allmogen under de följande åren i Blekinge, Uppland, Jämtland och på andra håll. Bönderna var särskilt ovilliga om uppådet skulle användas utanför landskapet.

Även till möten där bönderna skulle betala skatt började de utebli under 1713 till 1714, och på riksdagen dessa år varnades för uppror om bönderna fick större pålagor. Under följande år fortsatte böndernas tredska vid skattebetalning. Vid uppmarschen inför anfallet mot Norge 1718 krävdes stora insatser av skjutsning och även då gjorde bönderna passivt eller aktivt motstånd.

När Karl XII kom hem från Turkiet 1714 och började planera inför Norge-äventyret var det ett land i ekonomiskt betryck som han skulle få att betala kriget. Befolkningsökningen som kommit igång under Karl XI:s fredsår efter 1680 hade avstannat. Ödeåkrar hade funnits under hela stormaktstiden, men nu i början av 1700-talet medförde missväxt och krig att antalet ödegårdar ökade.

Det var dock inte i första hand denna ekonomiska urholkning som fällde avgörandet. Statsmakten stod sedan reduktionen på fast grund, och stormaktstiden hade byggt upp instrument för att få fram manskaper och pengar. En mera avgörande faktor, vid sidan av krigsmisslyckandet och skottet i Fredrikshald 1718, blev bondebefolkningens alltmer envisa motstånd mot krig, utskrivningar och pålagor. Detta, tillsammans med övriga samhällsklassers krigströtthet, fällde den svenska stormaktsdrömmen.